

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DE KARABORSACILIK

The Black Marketing in Turkey During The World War II

M. Selçuk ÖZKAN*

Abidin TEMİZER**

Özet

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na katılmadığı halde, savaşın uluslararası ekonomik koşullarından büyük ölçüde etkilenmiştir. Savaşın yarattığı ortam nedeniyle gıda maddelerine olan talep artarken üretim ve ithalat ise azalmıştır. Devletin de savaş nedeniyle bazı gıda maddelerine el koyması ve halkın gereksiz yere stok yapması karaborsacılığı tetiklemiştir. Devlet tarafından alınan bir takım önlemler yetersiz kalınca savaş boyunca karaborsacılık etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karaborsa, stok, İkinci Dünya Savaşı

Abstract

Turkey was affected to a large extent on the international economic scale though she did not join the World War II. The product and import was diminished while the necessities of food supply were rising because of the war conditions. The black marketing has been triggered since the people unnecessarily stocked the foodstuffs and the state monopoly over the food reserves. The black marketing was influential so that reason of the state prevention measures for foodstuffs was inadequate.

Key Words: Black marketing, stoke, World War II

GİRİŞ

Stratejik konumu nedeniyle hem “Müttefiklerin” hem de “Mihver Devletlerin” kendi tarafına çekmek için baskı yaptığı Türkiye¹, bir taraftan savaş dışında kalmak için çabalarken diğer taraftan da savaşın ekonomik ve sosyal etkilerinden azami derecede korunmaya çalışmıştır.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na katılmadığı halde, savaşın uluslararası ekonomik koşullarından büyük ölçüde etkilenmiştir.² Ekonomideki sarsıntıların en büyük nedeni ise savaş hazırlığı olmuştur. Zira savaş m başladıktan sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ciddi anlamda donanım eksiklikleri bulunmakta, bu eksikliklerin giderilmesi için de önemli miktarda bir kaynağa ihtiyaç vardı.³ Ayrıca seferberlik nedeniyle ordu büyütüldüğünden gıda maddelerine olan talep de artmıştı.⁴ Ancak bu talebi karşılayabilecek üretici kesim seferberlik nedeniyle orduya alındığından tüketici duruma geçmişti.⁵ Bu da beraberinde arz-talep dengesinin bozulmasına ve fiyat artışlarına neden olmuştu.⁶

Bu durumda hükümet ekonomiye müdahale ederek savaş ekonomisini uygulamaya geçmiştir. Hükümetin uyguladığı ekonomi politikasını iki amaç etrafında değerlendirmek mümkündür. Birincisi,

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Çarşamba Meslek Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi.

**Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi.

¹ Bkz. Gürün, Kamuran. “Türkiye’yi II. Dünya Savaşı’na Sokma Çabaları”. *Belleten*, C.LII. S.204. TTK. Ankara, 1998. s.1455-1468.

² Yunus Nadi. “Harp Ekonomisi”, Cumhuriyet Gazetesi, 7 Aralık 1940, s.1,3; “Harp Ekonomisi,” Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mayıs 1941, s.1,3.

³ Tunçay, Mete. “İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu”. *Tarih ve Toplum*, S.35. Kasım 1986. s.34-41.

⁴ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya: 4243, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 50.322..11, Tarih: 06/08/1940; BCA, Dosya No: 4244, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 50.322.12, Tarih: 02/09/1940; Pamuk, Şevket. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İlaş Sorunu ve Köylülük”. *Tarih ve Toplum*, S.35. Kasım 1986. s.25.

⁵ Ekrem Rize, “Türkiye’de Pahalılığın Sebebi ve Çareleri”, Cumhuriyet Gazetesi, 27 Birinciteşrin 1942, s.2.

⁶ Muharrem Selçuk Özkan. *Türk Basınında II. Dünya Savaşı Konulu Haberlerin Sosyal ve Teknolojik Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.20; Cem, İsmail. Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi. Cem Yayınevi. İstanbul, 1986. s.319-320; Müslime Şen. *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’in Sosyo-Ekonomik Hayatı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1998), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, s.143.

sayısı bir milyonu geçen ordunun ve kentli nüfusun iâşe ihtiyacını karşılamak⁷ ve savaşın iç-dış piyasalarda yarattığı talep artışlarının çiftçi ve sanayici için olumlu sonuçlar doğurması amacıyla bir takım önlemler almaktı. İkincisi ise savaş ortamının yarattığı giderleri karşılamak amacıyla kaynak arayışına girmektir. Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi bu arayışlar sonunda ortaya çıkmıştır. Varlık Vergisi 11 Kasım 1942 tarihinde bir defaya mahsus olarak servet ve kazanç sahiplerinden alınmak üzere çıkarılmıştır.⁸ Toprak Mahsulleri Vergisi ise 1925 yılında kaldırılan aşar vergisinin yerine getirilen ve tarım ürünlerinden alınan bir vergiydi.⁹

Savaş yıllarında karşılaşılan sorunların başında tarımsal ürünlerin pazarlanamaması ve ithalatın daralması geliyordu. Bu durum sınır tanımaz bir vurgunculuğu da beraberinde getirmişti. Dar gelirli artan fiyatlar karşısında açlıkla karşı karşıyaydılar. Tacir ve sanayicilerin stokçuluğa başlamaları yaşanan krizi daha da derinleştirmişti. Hükümet bütün bu sorunlarla baş edebilmek amacıyla şiddetli tedbirlere yönelmek zorunluluğunu hissetmeye başladı. İşte bu tedbirlerin en önemlisi 18 Ocak 1940 tarihli “*Milli Korunma Kanunu*” idi.¹⁰

Milli Koruma Kanunu, hükümete ekonomik hayatı düzenleyici olağanüstü yetkiler vermiştir. Fiyat denetimi ve tespiti, zorunlu hallerde tarım ürünlerine bedeli ödenerek el koymak, ithalat ve ihracatta satış şartlarını belirlemek ve halkın ihtiyacı halinde iktisadi ve ticari faaliyette bulunmak üzere devlet müesseseleri kurmak söz konusu kanunla hükümete verilen yetkilerden bazılarıydı.¹¹ Bu çerçevede Ticaret Vekâleti’ne bağlı olarak kurulan Ticaret Ofisi ve İâşe Müsteşarlığı, özel ticaret üzerinde devlet denetimini fiilen kurmayı hedeflemiştir.¹² Savaş döneminde halka yapılacak her türlü dağıtımı kolaylaştırmak amacıyla “*Halk Dağıtma Birlikleri*” kurulması Mayıs 1942’de kararlaştırılmış ve valiliklere bildirilmişti.¹³ Halka bakkallar aracılığıyla dağıtılacak iâşe maddelerinin fiyatları, oluşturulan “*Fiyat Murakabe Komisyonu*” tarafından belirlenmiştir.¹⁴ Ancak bu tedbirler istenildiği ölçüde etkili olamamış, yaşanan karaborsa, vurgun ve spekülasyon ortamı devam etmiştir.¹⁵

SAVAŞ YILLARINDA KARABORSACILIK

İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte Türkiye’de ithalat imkânlarının azalması ihtiyaçların iç pazardan karşılanması zorunluluğuna sebep olmuştur. Bu durum halkın ihtiyacı olan mallardan başta buğday, arpa, çavdar ve yulaf olmak üzere birçok ürünün devlet tarafından alınması, stoklanması gibi bir sonucu doğurmuştur.¹⁶ Bu politika, piyasada bulunan malların azalması, hatta hiç bulunmaması sonucunu beraberinde getirmiştir. Savaş endişesi taşıyan halk, her türlü mala hücum etmiş, erzak ve eşyayı stoklamaya çalışmıştır. Bu da piyasada azalmış hatta yok olmuş malların fiyatının yükselmesine yol açmıştır. Bu durumdan yararlanmak isteyen fırsatçı tüccarlar da malını saklayarak yüksek fiyatla piyasaya sürmeye kalkmıştır. Böylece karaborsa ortamı oluşmuş ve bu sözcük 1939-1945 yılları arasında Türkiye’de en çok işitilen sözlerin başında gelmiştir.¹⁷

⁷ BCA, Dosya: 4243, Fon Kodu: 30..10, Yer No: 50.322..11, Tarih: 06/08/1940; BCA, Dosya: 4268, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 50.324..5; Tarih: 12/01/1942; Şener, Sefer. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.7. Ocak 2004. s. 74.

⁸ “Varlık Vergisi Hakkında Kanun”, Resmi Gazete, 12.11.1942, Nr.5255.

⁹ Varcan, Nezihi. Türkiye’de Vergi Politikalarının Oluşumu: Cumhuriyet Dönemi. Anadolu Üniversitesi Yayınları. Eskişehir, 1987. s.65.

¹⁰ Hasan Çetin. *İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye’nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1939-1945)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s.74; “Milli Müdafaa Tahsisatı 150 Milyona Çıkarıldı”, Cumhuriyet Gazetesi, 1 Mart 1940, s.1,5.

¹¹ “*Milli Korunma Kanunu*”, Düstur, Tertib 3, C.21, s.274-284.

¹² Özkan, a.g.e., s. 27; Baydar, Ertuğrul. İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri. Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları. Ankara, 1978. s.14; Çetin, a.g.e., s.78.

¹³ Öztürk, Erdoğan. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Beslenme Sorunu”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.11, s.148.

¹⁴ “Peynir ve Manifatura Fiyatları hakkında Yeni Kararlar Verilecek”, Son Posta Gazetesi, 4 Ekim 1940, s.1; “Pirinç, yağ, Gaz, Kahve ve Çay Tevziyatına Başlandı”, Haber Akşam Postası, 11 Mayıs 1942, s.1.

¹⁵ Çetin, a.g.e., s.78.

¹⁶ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 93.107.10, Tarih: 28.11.1940; BCA, Dosya: 216, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No:93.107.11, Tarih: 28.11.1940.

¹⁷ Çetin, a.g.e., s. 93.

Karaborsacılıkla birlikte halkın temel tüketim maddesi olan ekme ve şeker başta olmak üzere bazı temel gıda maddelerindeki artış % 400-500'lere ulaşmıştır. 1938-1943 yıllarında bazı malların ortalama fiyat artışları şu şeklide olmuştur:¹⁸

TABLO I: 1938-1943 Yılları Arasındaki Ortalama Fiyatları ve Artış Oranları

Maddenin Adı	1938 (kuruş)	1943 (kuruş)	Artış Oranı (%)
Ekme (kilo)	0.05	38.67	284.7
Et (kilo)	42.52	198.54	366.9
Taze sebze (kilo)	7.51	29.96	298.9
Zeytinyağı (kilo)	51.85	231.29	336
Şeker (kilo)	28	338	1107
Peynir (kilo)	48.78	155.42	218.6
Yumurta (tane)	1.71	7.94	364.3
Süt (kilo)	14.79	51.25	236.5
Kömür (kilo)	5.33	12.21	129.1
Odun (kilo)	370.08	1316.66	255.7
Tuğla	1500	6000	300
Kereste	4000	20000	400
Kireç	35	399	1040
Kiremit (yerli)	4	300	1400
Çimento (yerli)	50	125	150
Demir	7	70	900

Yukarıdaki tablo savaş yıllarında “karaborsacılık”ın neden olduğu fiyat artışlarını net bir şekilde göstermektedir.¹⁹ Bu olumsuz gösterge bir taraftan ücretli kesimi ezerken, diğer taraftan kalabalık bir “savaş zenginleri” sınıfını yaratmıştır.²⁰ Karaborsası yapılan ürünlerin başını yağ, pirinç,²¹ fasulye ve sabun çekmiştir.²²

1942’de ülkenin o yıl için ihtiyacı olan zeytinyağı miktarı 15 bin ton civarındaydı. Oysa Ticaret Vekâleti’nin raporlarına göre ülke içinde 40 bin ton zeytinyağı vardı. Zeytinyağı fiyatlarının 1942 yılında cinsine göre 100 ile 160 kuruş artması ancak karaborsacılık ile izah edilebilir.²³

Zeytinyağının bol olmasına karşın karaborsasının oluştuğunu göz önüne aldığımızda, ithal edilen bazı malların karaborsacılar tarafından ne şekilde kullanıldığını tahmin etmek şüphesiz güç olmayacaktır. Söz gelimi Almanya ve İtalya’dan ithal edilen bazı manifatura eşyalarının alımı savaş nedeniyle durmuştur. Ayrıca bazı manifatura tüccarları, gümrükten çektikleri malları karşılık göstererek

¹⁸ Çetin a.g.e., s.95.

¹⁹ Ağaoglu, Samet. “İktisadi Hayatta Fiyatların Yükselişi”. *İktisadi Yürüyüş*, S.74. İstanbul, 1943. s.7.

²⁰ Çetin, a.g.e., s.96.

²¹ Bazı bakkallarda kilosu 180 kuruştan bile pirinç bulunamadığı gazete haberlerine konu olmuştur. Bkz. “Gıda Maddelerindeki Pahalılık”, *Son Telgraf*, 8 Nisan 1943, s.1.

²² “İhtikârla Mücadele ve Gizli Stoklar”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Eylül 1939, s.2; “Gıda Maddeleri”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Aralık 1939, s.6.

²³ “Zeytinyağı Boldur”, *İkdam*, 27 Mart 1942, s.1.

bankalardan avans almaktaydılar. Bu yüzden tüccarlar ellerindeki malı hemen piyasaya sürme imkânı bulamayabiliyorlardı. Bu nedenlerle arz, talep karşısında yeterli olamayınca karaborsacılık kaçınılmaz olmuştur.²⁴

İthalatı durduğu için ekmek fiyatlarının artmasına neden olan buğday da karaborsaya konu olan ürünlerin başında gelmekteydi.²⁵ Türkiye her ne kadar bir tarım ülkesi olsa da savaşın yarattığı koşullar, bu koşulların doğurduğu stoklama ve üretimin azalması²⁶, buna karşılık tüketimin artması buğday fiyatlarının yükselmesi ile sonuçlanmıştır. Buğday fiyatlarının artması doğrudan diğer ürünlerin de zamlanmasına neden olmuştur.²⁷ Temel gıda maddelerindeki üretim ve karaborsa sıkıntısı ülke içinde isyanlara da neden olmuştur. Elbistan'da Nisan 1942'de çıkan isyanlarda atılan sloganlar açlığı ve karaborsayı hedef almıştır.²⁸

Savaş yıllarında ithalatı durduğu için karaborsaya giren bir diğer ürün de ilaçlardı. Özellikle Almanya ve İtalya'nın ihraçları durdurması nedeniyle bazı ilaçlar karaborsaya düşmüştür. Bu dönemde ecza depolarında bizmut, ütrotropin ve frengi tedavisinde kullanılan bazı ilaçları bulmak neredeyse imkânsızdı. Bunu aşmanın tek yolu ise ilaca normal fiyatının birkaç katını ödemektir.²⁹

Benzin ve gazyacağı fiyatları da savaştan en çok nasibini alan ürünlerden olmuştur. 16 Ocak 1940 yılında benzinin litresi İstanbul'da 16.60, Ankara'da 19 ve İzmir'de 16.65 kuruş iken, üç yıl sonra 7 Ocak 1943'te İstanbul'da 34.55, Ankara'da 34.35 ve İzmir'de 35 kuruşa yükselmiştir. Gazyacağının kilosu da aynı tarihlerde İstanbul'da 15.90 kuruştan 30.30 kuruşa, İzmir'de ise 16.05 kuruştan 30.95 kuruşa yükselmiştir.

KARABORSACILIĞA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER

Hükümetin, temel gıda maddelerinde yaşanan sıkıntıyı giderebilmek ve karaborsaya engel olabilmek için aldığı ilk önlem gıda maddelerinin ihracatını³⁰ ve toptan satışını³¹ yasaklamak olmuştur. Gıda maddelerindeki karaborsacılığın önlenmesi amacıyla sadece ilgili ürünün ticareti ile meşgul olanlara toptan satış izni verilmiştir.³² Bu bağlamda 1942 yılı Ocak ayı şeker fiyatı uygulamasına baktığımızda devletin gıda konusundaki tedbirlerini daha net görebiliriz. Devlet şekerin perakende satış miktarını azami bir kilo olarak belirlemiştir. Şeker toptancıları ise satışlarını ancak şeker ticareti ile meşgul olanlara, devlet dairelerine, mektep, hastane gibi umumi hizmet veren yerlere yapabileceklerdir. Bu düzenleme ile şekere kiloda 62 kuruş zam yapılması da öngörülmüştür.³³

Gıda maddelerine yapılan zam, karaborsacılığa karşı alınan bir diğer önlem olmuştur. 1940 yılı Mart ayında bakkallar ellerindeki şekeri tezgâh altına indirdiklerinden halk normal fiyatıyla şeker bulamamaya başladı. Bu sıkıntının giderilmesi amacıyla şekere kilo başına 10 kuruş zam yapılmasıyla tezgâh altındaki şekerler satışa çıkarılmıştır.³⁴

Hükümet, bazı maddelerin fiyatlarının karaborsa nedeniyle yükselmesine engel olmak için narh uygulamasını yürürlüğe koyma kararı bile almıştır.³⁵ Ancak, halkın hiçbir şekilde sıkıntı çekmemesi için alınacak tedbirlerden önce, durumu etraflıca tetkik etmeyi, mevcut fiyatlarla, stok miktarlarını, saklanan mal olup olmadığını tespit etmeyi uygun bulmuştur.³⁶ Bu amaçla "Men'i İhtikâr Kanun Teklifi" Meclise sunulmuştur. Kanun hükümleri satışa dâhil tüm eşyayı kapsıyordu. Buna göre, karaborsacılık sorununu kökünden halletmek üzere merkezleri İstanbul, İzmir, Adana ve Samsun olan *Men'i İhtikâr Mahkemeleri* kurulacak ve bu mahkemelerin üyeleri meclisten seçilecekti. Karaborsacılık suçu işlediği tespit edilen

²⁴ "İhtikârla Mücadele", Cumhuriyet Gazetesi, 12 Aralık 1939, s.2.

²⁵ "1938-1939 Senesi beynelmilel Buğday Ticareti". *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, S.7. İstanbul, 1939. s.228-229.

²⁶ Kamçioğlu, İbrahim. "Dünyada ve Türkiye'de Hububat ve Bilhassa Buğday Durumu, Türkiye'de Yemeklik Hububat Darlığının Sebepleri ve Bu Hususta Alınmış Olan Tedbirler". *Ziraat Dergisi*, S.44-45. Ankara, 09.1943-10.1943. s.25-41, özellikle bkz. s. 37.

²⁷ Emre, Emin. "Buğday Vaziyetimiz". *İktisadi Yürüyüş*, C.7. S.74. İstanbul, 16.01.1943. s.12,20.

²⁸ BCA, Dosya: 216A66, Fon Kodu: 30.10, Yer No:185.273.17, Tarih: 06.05.1942.

²⁹ "Hayat Pahalılığı Başladı", Cumhuriyet Gazetesi, 16 Aralık 1939, s. 6.

³⁰ "Yurda Lüzumlu Maddeler İhraç Olunmayacak", Cumhuriyet Gazetesi, 22 Ocak 1242 s.1; "Fasulye İhracatı Yasak", Cumhuriyet Gazetesi, 5 Mayıs 1942, s.1,3.

³¹ "Zeytinyağı İhracı ve Toptan Satışı Yasak", İkdam, 26 Mart 1942, s. 1.

³² "Zeytinyağı İhracı ve Toptan Satışı Yasak", İkdam, 26 Mart 1942, s. 1.

³³ "Şeker Satışı Başladı", İkdam, 23 Ocak 1942, s.1.

³⁴ BCA, Dosya: 262-1; Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No:90.19.19, Tarih: 04.03.1940; "Şeker Buhranının Halli", Cumhuriyet Gazetesi, 5 Mart 1940, s. 1.

³⁵ "İstanbul'da Pirinç Fiyatları Tespit Ediliyor", Cumhuriyet Gazetesi, 19 Aralık 1941, s.1.

³⁶ "İhtikar İhbarları", Cumhuriyet Gazetesi, 7 Ekim 1939, s.2; Mehmet Karaca. *İkinci Dünya Savaşı Konjonktüründe Türkiye Ekonomisi (1940-1945)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.60.

kişiler idama kadar çeşitli cezalara çarptırılacaklardı.³⁷ Kararların süratle alınması için mahkeme, "cürmümeşhut" usulüne dayanılarak görülecekti. Kanun, savaş dolayısıyla meydana çıkan dünya ekonomik buhranına göre, ülkedeki dengeyi sağlamak için bazı kararlar almak yetkisini Hükümete vermişti. Hükümet bu yetkiyi kullanarak, karaborsacılığı önlemek için gerekli kararnameleri çıkarabilecekti. Bu konuda Hükümetin alacağı kararlara karşı koyanlar şiddetle cezalandırılacaklardı. Bu gibilerin mahkemeleri mahalli savcıların seçecekleri bir mahkeme tarafından yapılacak ve bu mahkeme sadece bu konuyla meşgul olarak davaların en kısa zamanda sonuçlanmasını sağlayacaktı.³⁸

Sonradan kurulan Milli Koruma Mahkemeleri de benzer şekilde suç işleyenlerin yargılandıkları yerler olacaktır. Örneğin 1942 yılı Mart ayında İstanbul Beyoğlu'ndaki bir depoda yapılan aramalarda mal saklayan iki kişi yakalanmış, aramada 1000 teneke yağ, 30 çuval karabiber ve 150 çuval reçine ele geçirilmiştir. Malların sahipleri üç yıl sürgün ve 1000'er lira para cezasına çarptırılmışlardır.³⁹

Men'i İhtikâr Kanunu'nun yayımlanmasının ardından bütün müesseseler ellerindeki stokları bildiren birer beyanname vermeğe mecbur tutulmuştur. Bu beyannamede malın cinsi, kaynağı, hangi tarihte alındığı ve maliyet fiyatıyla sigorta primi miktarları da gösterilecekti. Yapılan incelemelere göre sadece İstanbul'da bu şekilde beyanname vermesi gereken 60.000 firma olduğu tespit edilmiştir.⁴⁰

Karaborsa ile mücadele eden komisyonlar, bir malın fiyatını incelemek için faturalara bakıyordu. Eğer bir ticarethane, faturada kaydedilen bir malın fiyatını arttırmış ise bu durum *ihdikâr hâdisesi* olarak kabul edilmekteydi. Faturadaki mal normal bir kazançla satılmış ise sorun yoktu. İhtikâr komisyonu, ihtikâr olaylarını faturalar üzerinden incelediği için, hiçbir tüccar açıkça malına zam yapmaya cesaret edemiyordu. Ayrıca hiçbir şekilde fatura da vermiyordu. Hâlbuki Millî Korunma Kanunu'nun, 5 Mart 1940 tarihinde kabul edilen değişik 31. Maddesine göre fatura vermek zorunluydu.

Karaborsacılıkla daha iyi mücadele için, hayat pahalılığı ile mücadelede olduğu gibi devlet fabrikalarından yararlanılması da gündeme gelmiştir. Bu fabrikalarda üretilen malların fiyatları piyasada emsali bulunan malların fiyatları için bir denge görevi yapacaktır. Devlet fabrikaları ürettiği mallarının piyasada yüksek fiyatla satılmasını önlemek için harekete geçmiştir. Bu konuda bir şikâyet söz konusu olduğunda, o firmaya bir daha mal verilmeyecekti. Karaborsacılıkla mücadele konusunda, devlet fabrikalarının ilk etapta fiyatlarını ilân etmeleri öngörülmüştür. Bu suretle devlet fabrikalarında üretilen mallar üzerinde ve bunların benzerlerinde karaborsacılığa engel olunacaktı. Komisyon bu görevi yerine getirirken, İşe Kanunu'nun 9. Maddesini de tatbik edebilecekti. Bu madde hükümleri gereğince, karaborsacılık yapanlar, düzenlenecek zabıt varakası üzerine 5 liradan 500 liraya kadar para cezası ve 24 saatten bir seneye kadar hapisle cezalandırılacak ya da bu iki ceza birlikte verilebilecekti. Bu suçları işleyenlerin mahkemeleri sıkıyönetim olan yerlerde "*divan-ı harpler*" tarafından, olmayan yerlerde ceza mahkemeleri tarafından görülecekti.⁴¹

Hükümet her ne kadar önlem almaya çalışsa da özellikle hububat fiyatlarında hızlı bir artışın önüne geçememiştir. Fiyatların artması şehirlerde un sıkıntısının yaşanmasına, endişeye kapılan halkın ihtiyaçtan fazla ekmek alarak stok yapması da sunî bir sıkıntıya neden olmuştur. Bu durum beraberinde Hükümetin karneyle ekmek dağıtması uygulamasını getirmiştir. Karnelerde her aile ferdi için günlük ekmek istihkakı belirtilmiştir.⁴² Karne ile ekmek dağıtımı ülke genelinde farklı zamanlarda başlamakla birlikte⁴³ ilk defa İstanbul'da 14 Ocak 1942'de başlamıştır.⁴⁴ Hükümet, dağıtımı karneye bağlanan ekmek ve diğer maddelerin kartlarını dağıtmak, fazla ve haksız karne dağıtımına engel olmak, her mahallin ayrı ayrı ihtiyaçlarını belirlemek ve satışları yasaklanmış bütün ürünlerin gizli satışını engellemek üzere 05.05.1942 tarihinde "*Halk Dağıtım Birlikleri*" kurmuştur.⁴⁵ Mahalle bakkallarına pirinç, yağ ve gazyağı satışı bakkalların buldukları bölgelerin nüfusu oranında yapılmıştır. Sözgelimi, elektriksiz olan her evin

³⁷ BCA, Dosya: 4228, Fon Kodu:30.10, Yer No: 4.22.27, Tarih: 01.12.1941.

³⁸ Karaca, a.g.e., s.60.

³⁹ "Milli Koruma Mahkemesinin İlk Kararı", İkdâm Gazetesi, 22 Mart 1942, s.2

⁴⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mart 1942, s.1.3; Karaca, a.g.e., s.60.

⁴¹ Karaca, a.g.e., s.62.

⁴² "Ekmek Tevziyatı Aybaşından İtibaren Karne İle Yapılacak", Cumhuriyet Gazetesi, 24 Aralık 1941, s.1; "Ekmek Karneleri Hazırlanıyor", Cumhuriyet Gazetesi, 11 Ocak 1942, s.1.3.

⁴³ Örneğin ekmek karnelerinin dağıtımına İzmir'de 23 Ocak 1942 tarihinde başlandı. Bkz. Cumhuriyet Gazetesi, 23 Ocak 1942, s.1.3.

⁴⁴ "Bugünden itibaren Ekmek Karne İle Tevzi Edilecek", Cumhuriyet Gazetesi, 14 Ocak 1942, s.1; Cemil Koçak karne ile ekmek dağıtımına işine ilk defa 17 Ocak 1942'de başladığını söylemektedir. Bkz. Koçak, Cemil. "Türkiye'de Karneli Yıllar". *Tarih ve Toplum*, S.25. Ocak 1986. s.25. Ancak Cumhuriyet Gazetesi'nin 14 Ocak tarihli baskısında ekmek dağıtım işine bugünden itibaren başlanacağı yönünde haber çıkmıştır.

⁴⁵ Şener, a.g.m., s.81.

gazyağı istihkakı 2 litre olarak öngörölmüş, bakkallara gazyağı verilirken mahallenin hane sayısına göre gazyağı satılmıştır.⁴⁶

Refik Saydam hükümeti, fiyatları denetim altında tutmak⁴⁷ ve ihtiyaç fazlası hububata bedeli ödenerek el koymak suretiyle karaborsacılığa karşı önlem almaya çalışmıştır.⁴⁸ Çiftçiden alınan hububattan buğday, yulaf, arpa ve çavdara ödenen miktar çiftçiyi tatmin edecek miktardaydı. Örneğin buğdayın kilosuna 8-8,5 kuruş bedel biçilmiştir. Oysa bir önceki yıl buğdayın kilosuna 5-5.5 kuruş ödenmiştir.⁴⁹ Sadece çiftçinin değil şahıs depolarında bulunan mahsullere de el konulmuştur. Bunun için ödenen bedeller de ürün sahibini tatmin etmiştir. İstanbul ve İzmir'de ekstra arpalar 7.5, beyaz arpalar 7.25, siyah ve çakır arpalar 7 ve yulaf 7.75 kuruştan alınmıştır.⁵⁰ Bu ürünler diğer illerde sırasıyla 6.25, 6, 5.75 ve 6.30 kuruştan alınmıştır. Bir önceki yılın fiyatlarına baktığımızda bu ürünlerde % 20 civarında bir artış olduğunu görmekteyiz. Ekstra arpa 5.75 kuruş, siyah arpa 5 kuruş, yulaf 6.50 kuruştan alınmıştır.⁵¹

Bu önlemler kısa vadede fayda sağlarken sorunu tamamıyla çözmeye yetmemiştir. Çünkü istifçilik, karaborsa ve enflasyon artmıştır. Refik Saydam'dan sonra iktidara gelen Şükrü Saraçoğlu hükümeti daha esnek politikalar izleme yolunu seçmiştir. Saraçoğlu hükümeti, önceki hükümet zamanında kurulan Halk Dağıtım Birlikleri ve Ticaret Ofisi gibi kurumları kaldırarak işe işi ve fiyat denetimleri için alınacak önlem ve uygulamaları il ve ilçe belediyelerine bırakmıştır. Hükümet iktisadi ve ticari hayat üzerindeki geniş müdahalelerin ve yapılan hukuki düzenlemelerin bir kısmını kaldırmıştır. İlk iş olarak işaenin sağlanması için yapılan el koyma işlemleri yeni baştan düzenlenmiştir. Elden geldiğince devletin müdahaleleri ve denetimleri azaltılmış, üretimi artırabilmek için de fiyatlar serbest bırakılmıştır.⁵²

SONUÇ

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmemesine karşın savaşın olumsuz ekonomik ve sosyal etkileriyle karşılaşmıştır. Ülkenin her an savaşa girebileceği endişesi halkı stok yapmaya itmıştır. Aslında bu durum geçmişte üst üste yaşanan Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın yarattığı bir travmaydı. Halk, savaşların neden olduğu açlık ve hastalıklara aşina olduğundan gıda ve ilaç gibi hayati önem taşıyan ürünleri ihtiyacından fazla stoklamaya başlamıştır.⁵³ Basında yer alan haberler ve yapılan yanlış ekonomik müdahaleler halkı daha da endişelendirmiştir. Bu da karaborsacılığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Alınan bütün tedbirlere rağmen karaborsanın önüne geçilememiş, karaborsayla mücadele için görevli olanlar büyük rüşvetle susturulmuşlardır. Ancak bu durumu menfaatleri için kullananlar da olmuştur. Karaborsacıların cebi dolarken, memur, işçi gibi dar gelirli vatandaşların cebi boşalmıştır. Cumhuriyet yıllarında büyük oranda önlenen salgın hastalıklar sağlıksız beslenme sebebiyle tekrar yaygınlaşmıştır. Halk, savaş yıllarında çektiği açlık, sıkıntı ve sefaletten ülkeyi idare edenleri sorumlu tutmuştur. Bu nedenle *Tek Parti* yönetiminden çok partili rejime geçiş sürecinde halkın savaş yıllarında çektiği sıkıntılarının büyük payı olmuştur.⁵⁴

KAYNAKÇA

Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Sürelî Yayınlar

Düstur, Tertib 3, C.21

⁴⁶ "Pirinç, Yağ, Gaz, Kahve ve Çay Tevziatına Başlandı", Haber Akşam Postası, 11 Mayıs 1942, s.1,3.

⁴⁷ "İşe Müdürlüğü Teşkilatı Layihası Meclise Veriliyor", Tan Gazetesi, 22. Kasım 1940, s.1.

⁴⁸ "Bugünden İtibaren Hükümet pirince El Koyuyor", Cumhuriyet Gazetesi, 16 Aralık 1941, s.1; "Pirinç, yağ, Gaz, Kahve ve Çay Tevziatına Başlandı", Haber Akşam Postası, 11 Mayıs 1942, s.1,3.

⁴⁹ "İhtiyaç Fazlası Hububata Hükümet El Koyuyor", Cumhuriyet Gazetesi, 16 Şubat 1941, s. 1.

⁵⁰ "Eşhas Depolarında Bulunan Mahsullere Hükümet El Koydu", Cumhuriyet Gazetesi, 19 Şubat 1941, s.1.

⁵¹ BCA, Dosya: 216; Fon Kodu:30.18.1.2, Yer No: 93.107.11, Tarih: 28.11.1940.

⁵² Şener, a.g.m., s.81-82.

⁵³ Özkan, a.g.e.,s.28.

⁵⁴ Çetin, a.g.e., s.97.

Cumhuriyet Gazetesi
Haber Akşam Postası Gazetesi
İkdam Gazetesi
Resmi Gazete
Son Posta Gazetesi
Son Telgraf Gazetesi
Tan Gazetesi

Kitap, Tez ve Makaleler

- Ağaoğlu, Samet. "İktisadi Hayatda Fiyatların Yükselişi". *İktisadi Yürüyüş*, S.74. İstanbul, 1943.
- Baydar, Ertuğrul. İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri. Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları. Ankara, 1978.
- "1938-1939 Senesi beynelmilel Buğday Ticareti". *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, S.7. İstanbul, 1939. s.228-229.
- Cem, İsmail. Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi. Cem Yayınevi. İstanbul, 1986.
- Çetin, Hasan. *İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1939-1945)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Emre, Emin. "Buğday Vaziyetimiz". *İktisadi Yürüyüş*, C.7. S.74. İstanbul, 16.01.1943. s.12,20.
- Gürtin, Kamuran. "Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na Sokma Çabaları". *Belleten*, C.LII. S.204. TTK. Ankara, 1998. s.1455-1468.
- Kamçioğlu, İbrahim. "Dünyada ve Türkiye'de Hububat ve Bilhassa Buğday Durumu, Türkiye'de Yemeklik Hububat Darlığının Sebepleri ve Bu Hususta Alınmış Olan Tedbirler". *Ziraat Dergisi*, S.44-45. Ankara, 09.1943-10.1943. s.25-41.
- Karaca, Mehmet. *İkinci Dünya Savaşı Konjonktüründe Türkiye Ekonomisi (1940-1945)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçak, Cemil. Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945). Yurt Yayınları. Ankara, 1986.
- ....., "Türkiye'de Karneli Yıllar". *Tarih ve Toplum*, S.25. Ocak 1986.
- Özkan, Muharrem Selçuk. *Türk Basınında II. Dünya Savaşı Konulu Haberlerin Sosyal ve Teknolojik Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, Erdoğan. "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Beslenme Sorunu". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.11.
- Pamuk, Şevket. "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Sorunu ve Köylülük". *Tarih ve Toplum*, S.35. Kasım 1986.
- Şen, Müslime. *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Hayatı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1998), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Şener, Sefer. "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.7. Ocak 2004. s. 73-92.
- Tunçay, Mete. "İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu". *Tarih ve Toplum*, S.35. Kasım 1986. s.34-41.
- Varcan, Nezih. Türkiye'de Vergi Politikalarının Oluşumu: Cumhuriyet Dönemi. Anadolu Üniversitesi Yayınları. Eskişehir, 1987.